

Grete Heuser og Jesper Lunde

Begreber i dansk

3. omarbejdede udgave, 2006.

Genudgivet på dansksiderne.dk v. Jørn Ingemann Knudsen, 2015.

Indhold

Forord.....	3
Analyse af episk tekst.....	4
Analyse af lyrisk tekst.....	5
Analyse af sagprosa	6
Analyse af billede	7
Skema over genrer.....	8
Eventyrgenren	9
Berettermodel	10
Aktantmodel	11
Leksikon.....	12

Dette hæfte er blevet til efter ønske fra dansklærerne på VUC Falster.

Det er tænkt som et arbejdsredskab på avu-niveau (9.-10. klasse), men har også fundet anvendelse i folkeskolen, på hf og andre gymnasiale ungdomsuddannelser.

Jeg håber, at både kursister og lærere vil få glæde af "Begreber i dansk". Jeg håber også, at selvstuderende vil have gavn af publikationen.

I denne 3. udgave af hæftet er lidt over halvdelen af leksikonets artikler omarbejdet eller nyskrevet af mig alene, idet min medforfatter og gode kollega, Jesper Lunde, afgik ved døden i 2004.

En pil (\Rightarrow) betyder, at det pågældende ord forklares andet sted i hæftet.

Ofte er et ord et hyperlink, der ved klik fører direkte til det sted, hvor ordet forklares.

Sidetal i parentes efter et ord henviser til den side, hvor ordet forklares.

De sproglige betegnelser er i overensstemmelse med Dansk Sprognævns anbefalede udtryk (Grammatisk talt, Dansk Sprognævns skrifter 24, 1996).

Der vil sikkert være nogle uheldige formuleringer, manglende begreber, dårlige eksempler og lignende i 3. omarbejdede udgave. Forslag til forbedringer modtages med glæde. (Skriv til redaktøren for dansksiderne.dk: dansksiderne@gmail.com).

Grete Heuser

3. omarbejdede udgave 2015 (2006)

**© Copyright juni 1996/ februar 2006/
december 2015**

ISBN 87-984370-1-1

Præsentation af teksten

Titel

Forfatter

Genre

⇒ [Hovedgenrer](#) (s. 18)

⇒ [Skema over genrer](#) (s. 8)

Hvornår er teksten skrevet?

Tekstens indhold

Resumé

⇒ [Resumé](#) (s. 24)

Tema

Hvilke problemer behandles?

⇒ [Tema](#) (s. 27)

Historisk tid

Hvornår foregår den?

⇒ [Tid](#) (s. 27)

Fortalt tid

Hvor lang tid strækker den sig over?

⇒ [Tid](#) (s. 27)

⇒ [Komposition](#) (s. 19)

Fiktionens rum

Hvor foregår det?

⇒ [Sted](#) (s. 25)

⇒ [Miljø](#) (s. 21)

Hoved- og bipersoner

Hvem er hvad? Hvordan er de?

⇒ [Personkarakteristik](#) (s. 22)

Tekstens form

Komposition

Hvordan er teksten bygget op?

⇒ [Komposition](#) (s. 19)

Spændingskurve

Hvordan er tekstens spændingskurve?

⇒ [Berettermodel](#) (s. 10)

⇒ [Klimaks](#) (s. 18)

Synsvinkel

Hvor har fortælleren anbragt sig i forhold til det fortalte?

⇒ [Synsvinkel](#) (s. 26)

Fortælleren

Hvem er det, og hvor meget ved fortælleren?

⇒ [Fortæller](#) (s. 16)

Sproget

Hvordan er det? Er det varieret eller stereotyp?

⇒ [Sprog](#) (s. 25)

Hvordan er **syntaksen** (sætningsbygningen)?

Er der korte, lange, enkle eller komplicerede sætninger?

Hvordan er **ordvalget**?

⇒ [Ordvalg](#) (s. 21)

Hvordan er sprogets **stil**?

⇒ [Stil](#) (s. 25)

Hvordan **gengives tale og tanker**?

⇒ [Gengivelse af tale og tanker](#) (s. 17)

Hvilke **stilistiske virkemidler** bruges?

⇒ [Billedsprog](#) (s. 13)

⇒ [Metafor](#) (s. 21)

Hvordan er **stemningen**, og hvordan opnås denne stemning?

Forfatterens holdning

Hvilken **holdning** er teksten udtryk for?

⇒ [Holdning](#) (s. 17)

Hvad vil forfatteren sige med teksten?

Hvilket **formål** har forfatteren med teksten?

⇒ [Problemstilling](#) (s. 23)

⇒ [Morale](#) (s. 21)

Hvem har forfatteren tænkt på som **modtager**?

⇒ [Kommunikation](#) (s. 19)

⇒ [Modtager](#) (s. 21)

Perspektivering

Hvad **minder** teksten dig om?

Hvordan er teksten i forhold til **sin samtid**?

⇒ [Perspektivering](#) (s. 23)

Vurdering

Hvad mener du om tekstens **indhold**?

Hvad mener du om tekstens **form**?

Hvad mener du om **forfatterens holdning**?

Analyse af lyrisk tekst

Præsentation

Titel

Forfatter

Genre

⇒ [Hovedgenrer](#)

⇒ [Skema over genrer](#) (side 8)

Hvornår er teksten skrevet?

Digtets situation

Hvad sker der i digtet?

Hvordan er evt. handling **bygget op**?

Hvad bliver der beskrevet?

Hvor er **synsvinklen** lagt?

Er der **personer** i digtet? Hvor mange?

Hvordan er de?

Hvor foregår det?

Hvornår foregår det?

Virkemidler

Hvordan ser digtet ud - rent **grafisk**?

Er der **strofer**? Hvor mange? Hvor lange?

⇒ [Strofe](#)

Er der fast **rytme** og faste **rim**?

Er der **gentagelser**? Er der omkvæd?

Er der **modsætninger**?

Er der **ligheder**?

Er der **billedsprog**?

⇒ [Billedsprog](#)

Hvordan er **ordvalget**?

⇒ [Ordvalg](#)

Hvordan er **sproget**?

⇒ [Sprog](#)

Hvordan er sprogets **stil**?

⇒ [Stil](#)

Hvad betyder disse virkemidler?

Digtets tema

Hvilke **problemer** behandles?

⇒ [Tema](#)

Hvad er **erkendelsen** i digtet?

Digterens holdning

Hvilken **holdning** er digtet udtryk for?

⇒ [Holdning](#)

Hvad vil forfatteren sige med digtet?

Hvilket **formål** har forfatteren med digtet?

⇒ [Problemstilling](#)

⇒ [Morale](#)

Hvem har forfatteren tænkt på som **modtager**?

⇒ [Kommunikation](#)

⇒ [Modtager](#)

Perspektivering

Hvad **minder** digtet dig **om**?

Hvordan er digtet i forhold til **sin samtid**?

⇒ [Perspektivering](#)

Vurdering

Hvad mener du om digtets **indhold**?

Hvad mener du om digtets **form**?

Hvad mener du om **forfatterens holdning**?

Kommunikationssituationen

⇒ [Kommunikationsmodel](#)

Titel

Hvem er tekstens **afsender**?

⇒ [Afsender](#)

⇒ [Kommunikation](#)

Hvilket **medium** er valgt?

⇒ [Kommunikation](#)

Hvornår er teksten skrevet?

Hvornår er teksten offentliggjort?

Hvor er teksten offentliggjort?

Hvilken **modtager** henvender teksten sig til?

⇒ [Modtager](#)

⇒ [Kommunikation](#)

Afsender/modtager-forhold

⇒ [Kommunikation](#)

Genre

⇒ [Sagprosa](#)

⇒ [Skema over genrer](#) (side 8)

Tekstens indhold

Emne. Hvad handler teksten om?

Hvilke **sider af emnet** behandles?

Hvilke **problemer** behandles i teksten?

Hvordan **argumenteres** der?

⇒ [Argumentation](#)

⇒ [Argumenttyper](#)

Tekstens form

Hvordan ser teksten ud - rent **grafisk**?

Er der **illustrationer**? Hvordan virker de sammen med teksten?

Hvordan er tekstens **opbygning**? Følger afsnittene efter hinanden efter et bestemt princip?

Er der en særlig **synsvinkel**?

⇒ [Synsvinkel](#)

Sproget

Hvordan er det? Er det let eller svært?

⇒ [Sprog](#)

⇒ [Lix](#)

Hvordan er **syntaksen** (sætningsbygningen)?

Er der korte, lange, enkle eller komplicerede sætninger?

Hvordan er **ordvalget**?

⇒ [Ordvalg](#)

Hvordan er sprogets **stil**?

⇒ [Stil](#)

⇒ [Kancellistil](#)

Hvilke **stilistiske virkemidler** bruges?

⇒ [Billedsprog](#)

Afsenderens holdning

Hvilken **holdning** er teksten udtryk for?

⇒ [Holdning](#)

Hvad vil afsenderen sige med teksten?

Perspektivering:

Hvad **minder** teksten dig om?

Hvordan er teksten i forhold til **sin samtid**?

⇒ [Perspektivering](#)

Vurdering:

Hvad mener du om tekstens **indhold**?

Hvad mener du om tekstens **form**?

Hvad mener du om **afsenderens holdning**?

Præsentation

Genre

⇒ [Billedgenrer](#)

Eventuel titel

Hvem er **afsender** og **modtager**?

⇒ [Kommunikation](#)

⇒ [Afsender](#)

⇒ [Modtager](#)

Hvilket **medium** er valgt til billedet?

⇒ [Kommunikation](#)

Hvornår er billedet lavet?

Hvornår er billedet offentliggjort?

Indhold

Hvad kan man se på billedet?

Hvad forestiller det?

Hvor foregår billedet (sted)?

Hvornår foregår billedet (tid)?

Hvordan er billedet **komponeret**?

Hvilke ting **dominerer** på grund af størrelse og placering?

Hvilke ting i billedet understreger en eventuel tekst?

Virkemidler

Hvilken **størrelse** har billedet? Hvor stor betydning har billedet?

Er billedet i **farver** eller sort/hvidt?

Er der noget specielt ved billedet - farver, skygger, belysning, andet? Fremhæver lys og farver noget bestemt i billedet?

Kameravinkel

Fra hvilken *vinkel* bliver personerne/begivenheden beskrevet af fotografen/tegneren?

- *Normal* kamerastilling (som et skolefoto).
- *Fugleperspektiv* - skråt fra oven - neutralt overblik.
- *Frøperspektiv* - skråt fra jordhøjde op mod personerne. Giver kraft, styrke, måske uhygge.

Hvordan er der opnået **perspektivisk virkning**?

- *Størrelsesperspektiv* - fjerne ting er små, nære ting er store.
- *Detaljeperspektiv* - fjerne ting mangler enkeltheder, nære ting er detaljerede.

- *Linjeperspektiv* - linjer, der kan trækkes i billedet, mødes i ét punkt.

Hvordan er forholdet mellem **forgrund**, **mellegrund** og **baggrund**?

Proportioner

Er der proportionsforskydning?

Hvordan er billedets **beskæring**?

- *Helhedsbillede* - natur- eller bysceneri udfylder billedrammen og dominerer evt. personer.
- *Helbillede* - personer/motiv ses i sin helhed og udfylder billedrammen helt.
- *Halvbillede* - personen ses fra hoved til livet og udfylder billedrammen helt.
- *Delbillede* - billedrammen udfyldes af en ting eller et udsnit af en person fx ansigt eller hånd.

Er der **symbolik** i billedet? Er fx 'hvid' symbol på renhed, hjerte symbol på kærlighed? Hvad opnås der med disse virkemidler?

Eventuel tekst

Er der en tekst til billedet?

Hjælper billedteksten i billedlæsningen, eller fordrejer den det første indtryk af billedet?

Måske er billedteksten overflødig, *redundant*?

Hvilke **sproglige virkemidler** benytter teksten sig af?

⇒ [Sprog](#)

Budskab

Hvilke **værdier** og **holdninger** afspejler billedet?

Hvad har afsenderen ønsket at opnå med billedet?

Hvilken **målgruppe** sigter afsenderen mod? Alder, køn, social placering, forudsætninger, holdninger, andet?

Hvilken **effekt** ønsker afsenderen, at billedet skal have på modtageren?

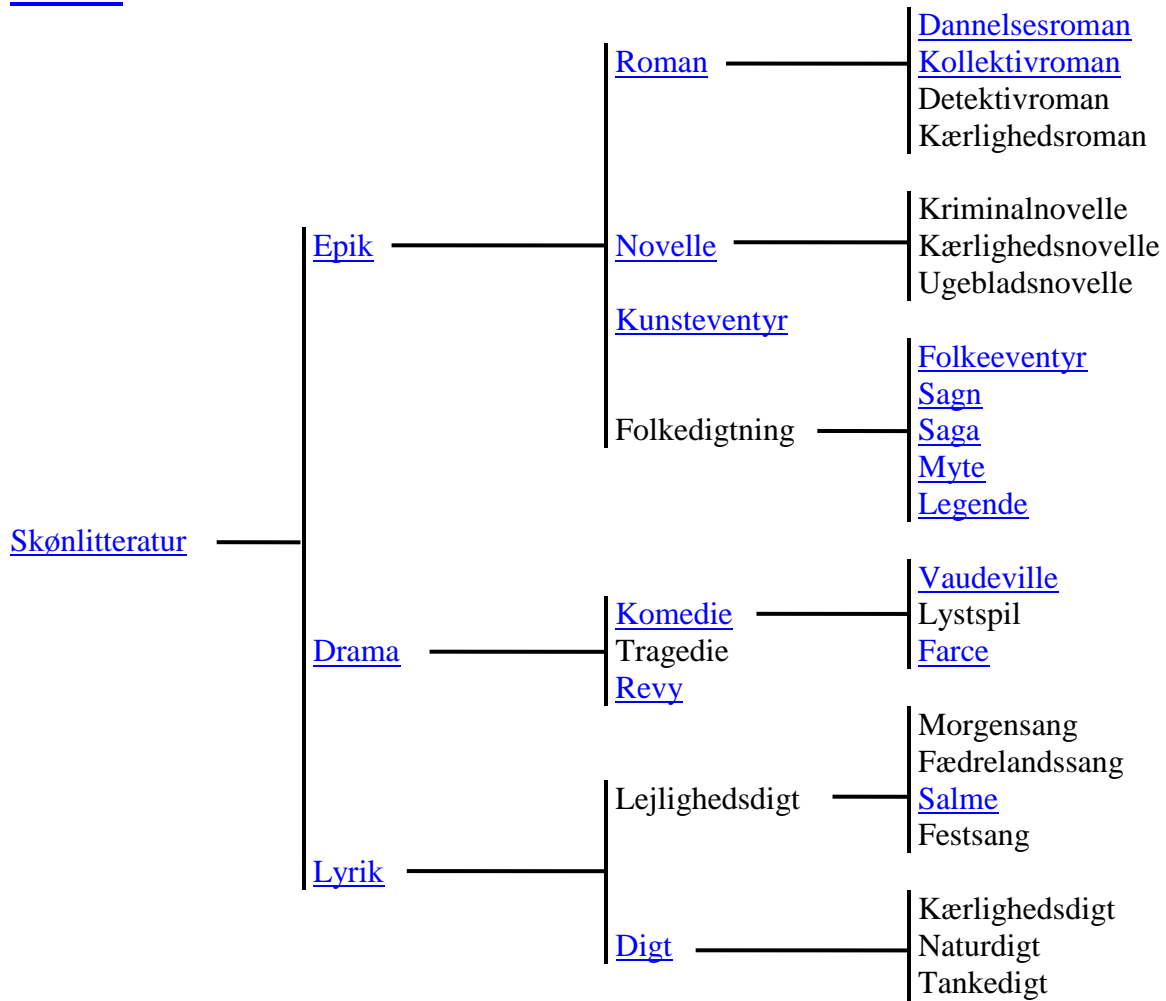
Vurdering

Hvad mener du om billedets **indhold**, **form** og **budskab**?

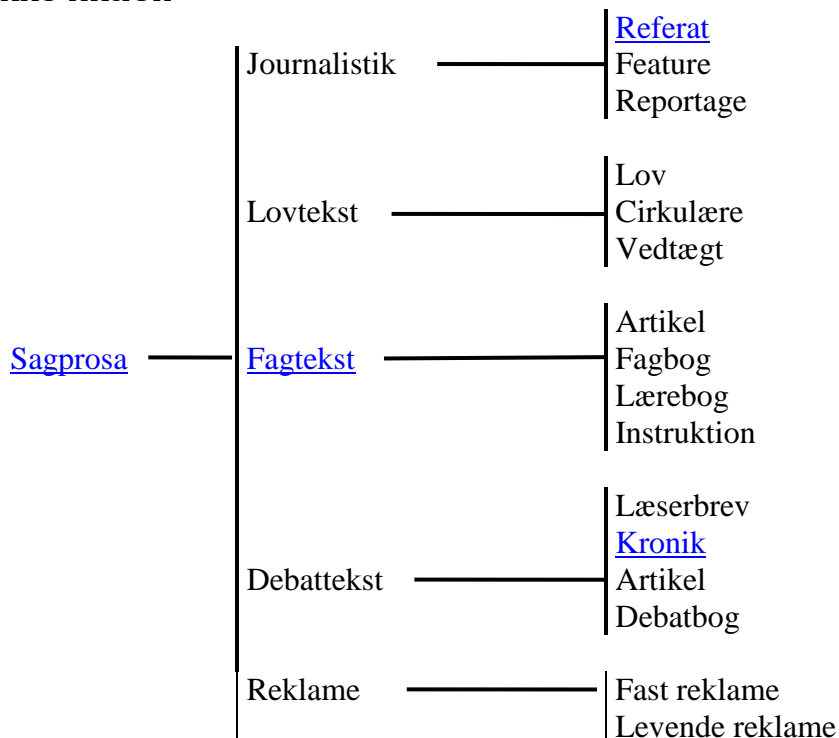
Hvad mener du om de **værdier** og **holdninger**, billedet afspejler?

Skema over genrer

Fiktion

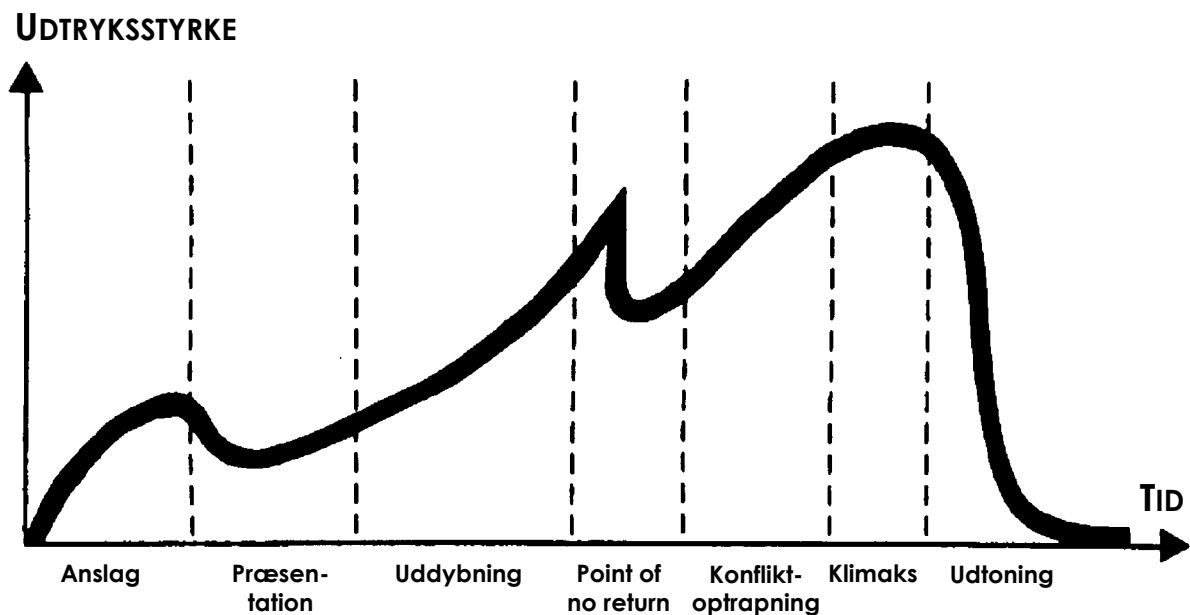
Ikke-fiktion

Eventyrgenren

	Folkeeventyr	Kunsteventyr
Oprindelse	Anonym, mundtligt overleveret fortælling.	Navngiven forfatter.
Synsvinkel	Alvidende fortæller.	Alvidende fortæller.
Opbygning	Enkel kronologisk handling. Én handling udløser automatisk den næste. Ofte et tredelt mønster, fx: hjemme - ude - hjemme.	Spring i tid. Flere sidestillede handlingsforløb, som beskrives med motiv og følelser.
Personer	Flad persontegning. Den yngste er helten; ofte navnløs. Ofte personer med modsætninger: rig - fattig, god - ond, ung - gammel, klog - dum, stor - lille.	Rund persontegning. Personerne har følelser og karaktertræk.
Sprog	Mange gentagelser, formelsprog.	Ofte varieret og raffineret (forfatterens eget sprog).
Kendetegn	"Der var engang ..." (når som helst, hvor som helst) ... og de levede lykkeligt ... Overnaturlige elementer: heks, sværd, trolld, nisse ... Talmagi: 3 brødre, 3 prøver ...	"Der var engang ..."

Berettermodellens spændingskurve

Spændingskurvens dele

De enkelte dele af spændingskurven har hver sin funktion.

Anslag

Vækker tilhørerens interesse og anslår historiens hovedtema.

Præsentation

Her præsenteres personer, hændelser, tanker og følelser sat i forhold til hovedpersonen og hinanden. Her eller i begyndelsen af næste del finder identifikationen sted hos tilhøreren.

Uddybning

Konflikten får flere sider, bliver større og skarpere. Det ulmer i lunter, som senere vil antænde en eller flere bomber.

Point of no return

Historiens foreløbige kulmination. Her afsløres det fulde omfang af konflikten for tilhøreren. Psykologisk virker det sådan, at hun må høre slutningen. I modsat fald hopper hun af nu.

Konfliktoptråpning

Hovedpersonen møder stadig større modstand, og hjælperne viser deres yderste styrke. Hvordan skal det ende?

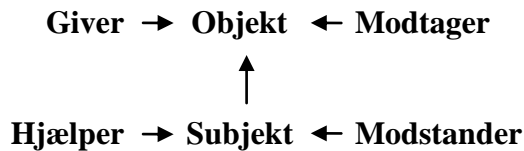
Klimaks

Historiens højdepunkt, hvor konflikten forløses, og tilhøreren ved, hvem der er taber og vinder.

Udtoning

Efter klimaks klinger historien hurtigt ud med en enkel eftersætning, så tilhøreren bliver bragt ned på jorden igen.

Når man skal forklare handlingsgangen og de kræfter, der er på spil i en tekst, kan man bruge aktantmodellen. Den er specielt udviklet til at analysere eventyr med, men kan også i nogle tilfælde bruges til andre skønlitterære tekster.

Forklaring til modellen

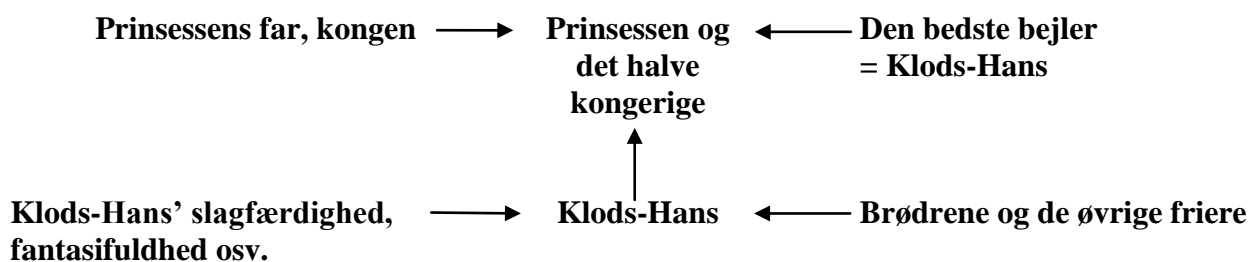
- Fortællingens hovedperson - den der handler - betegnes *subjekt*.
- For at handlingen kan komme i gang må subjektet have et ønske, et begær, vil gøre noget eller opnå noget. Genstanden for ønsket eller begæret kaldes *objektet*. Linjen fra subjekt til objekt kaldes *begær-aksen*.

- Den, der leverer objektet, kaldes *giver*, og den, der modtager objektet kaldes *modtager*. I eventyr er subjektet ofte modtager. Linjen fra giver til modtager kaldes *kommunikations-* eller *transport-aksen*.
- For at skabe spænding i historien må der være en konflikt-situation. Konflikten skabes i nederste linje - *konflikt-aksen* - hvor en *hjælper-* og *modstander-funktion* hhv. hjælper og prøver at forhindre subjektet i at få det eftertragtede objekt. Hjælper og modstander behøver ikke at være konkrete personer i historien, men kan lige så godt være personernes egenskaber eller bestemte forhold.

Følgende eksempel viser, hvordan aktantmodellen forklarer handlingen, hvilke kræfter, der er på spil, og aktørernes roller i spillet.

Eventyret “Klods-Hans” af H. C. Andersen.

- Klods-Hans er eventyrets hovedperson.
- Han ønsker at vinde prinsessen og det halve kongerige.
- Prinsessens far - kongen - er leverandør af “varerne”, og han vil give dem til den bedste bejler, som viser sig at være Klods-Hans.
- Der er nogen, der prøver at hindre Klods-Hans i at få sine ønsker opfyldt. Det er hans brødre og øvrige friere. Men heldigvis har Klods-Hans nogle egenskaber, der hjælper ham, nemlig at han er slagfærdighed, kvik, uimponeret og fantasifuld.

Afsender

Afsenderen er den person, der afsender en meddelelse i form af tekst, lyd, billede o.l.

Det er vigtigt, at afsenderen er bevidst om sin modtager, for at kommunikationen kan lykkes.

⇒ [Modtager](#)

⇒ [Kommunikation](#)

Alliteration

⇒ [Bogstavrim](#)

Analyse

Man analyserer en tekst for at få dybere indblik i den. At analysere betyder at 'opløse', dvs. at man i analysen opdeler sine iagttagelser i en række punkter. Ved at samle analysens iagttagelser og sætte dem i forhold til tekstens helhed, bliver man i stand til at fortolke teksten.

Når man skal analysere, kan man bruge et analyseskema. Man skal endelig ikke gå slavisk til værks og følge skemaet fra begyndelsen til enden. Et analyseskema er en slags inspiration, og man skal kun undersøge dét, som er interessant og relevant for netop den tekst, man sidder med.

⇒ [Fortolkning](#)

Anekdote

En kort fortælling, som siger noget rammen om en person eller en begivenhed. Den slutter med en pointe, som fx kan være en morsom eller overraskende replik.

Argot

⇒ [Ordvalg](#)

Argumentation

Argumentation er det, man skriver/siger, når man skal overbevise nogen om en påstand.

En påstand er noget, man skriver/siger, og som udtrykker ens mening om et emne.

Det er ikke nok bare at sige sin mening, hvis man skal overbevise nogen, derfor er man nødt til at argumentere. Ens argumentation kan godt indeholde flere argumenter for den samme sag.

Regler for argumentation:

1. Hvis du ikke kan argumentere for en påstand, så lad være med at komme med den, for så er den værdiløs.
2. Tænk på, hvad den, du skal overbevise, kan være uenig med dig i, og prøv at give nogle argumenter, der kan overbevise personen.
3. Dine argumenter må gerne indeholde beviser. Det kan være eksempler på noget, der beviser, at du har ret i din påstand. Det kan også være helt konkrete oplysninger, som du har fra en bog, en avis, fjernsynet eller lignende.
4. Du skal forklare dine argumenter grundigt. Tænk hele tiden på, at den, du skriver/taler til, er helt uenig med dig.

Argumenter kan være åbne eller skjulte. Åbne er de, når der bruges argumentationsord, også kaldet markører. Der findes to typer markører:

1. **Argumentmarkører** viser, hvad der er argumentet = begrundelsen = præmisset. Det er ord som *fordi*, *da*, *for*, *thi*, *når*, *eftersom*, *af den grund at*, *på grund af at*, *nemlig*.

Eksempel: Man skal dyrke sport (påstand), *fordi* (argumentmarkør) motion mindsker risikoen for hjertesygdomme (argument).

2. **Konklusionsmarkører** viser, hvad der er påstanden = konklusionen = tesen. Det er ord som *derfor*, *således*, *så*, *heraf følger at*, *som følge heraf*, *af den grund*, *altså*.

Eksempel: Motion mindsker risikoen for hjertesygdomme (argument), *derfor* (konklusionsmarkør) skal man dyrke sport (påstand).

Når der ikke er nogen markører, kaldes det et skjult argument. Man kan selv prøve at sætte en markør ind for at finde påstand og argument.

Eksempel: Brød er sund basiskost. Spis masser af brød hver dag.

Brød er sund basiskost (argument). *Spis derfor* (konklusionsmarkør) masser af brød hver dag (påstand).

Argumenttyper

Argumenter kan hvile på fornuft, moral eller følelser

a) Fornuftargument

Vægt på saglighed og objektivitet.

Eksempel: Vi har skrevet under på aftalen, fordi den vil styrke vores økonomi og gøre os uafhængige af dollarkursen.

b) Moralargument

Vægt på moralske værdier.

Eksempel: Vi har skrevet under på aftalen, fordi den forpligter os til at samarbejde om at øge velfærden i de fattigste lande.

c) Følelsesargument

Vægt på appel til følelserne.

Eksempel: Vi har skrevet under på aftalen, fordi det er ærgerligt at se franskmændene løbe med fortjenesten. Den sejr skal de ikke få!

Avisgenrer

Avisens tekster kan opdeles i 4 områder:

1. De elementære former:

- Referat
- Nyhedsartikel
- Notits

2. Interviewformen

3. De komplekse former:

- Nyheds-, begivenheds- og dybdeborende reportage
- Baggrundsartikel
- Feature

4. Andre former

- Kommentar
- Anmeldelse
- Kronik

⇒ [Kronik](#)

Bagvægt

I talesprog er det almindeligt at sætte subjekt (grundled) og verbal (udsagnsled) i begyndelsen at sætningen, mens store, tunge led sættes i slutningen. Det kaldes bagvægt.

Eksempel: Bilen (subj.) kørte (verb.) senere på morgenen med en vanvittig fart hen ad den støvede og hullede vej, der førte mod vest.

⇒ [Forvægt](#)

Bekendelseslitteratur

En form for selvbiografisk digtning, hvor forfatteren lægger sit tanke- og følelsesliv frem. I 1970'erne udkom mange bøger i denne genre.

Eksempel: Suzanne Brøgger: *Creme Fraiche* (1978)

Eksempel: Vita Andersen: *Tryghedsnarkomaner* (1977)

Beretning

En episk fortællemåde ofte med en panoramisk synsvinkel. Handlingen foregår i tid og rum, hvor vi hører om personernes opførelse og skæbne.

⇒ [Komposition](#)

Billedgenrer

Der er to **hovedgenrer**:

Den **saglige**, der skal gengive virkeligheden (svarer til sagprosa), fx:

- pressefoto
- reklamebillede

Den **kunstneriske**, der er fiktiv (svarer til skønlitteratur), fx:

- vittighedstegning
- kunstfoto

Billeder kan også inddeles i **kategorier**, fx fotografi, grafik, maleri, tegning, collage.

Billedsprog

Ord og vendinger, der ikke bruges i deres egentlige betydning, men i overført betydning, kaldes billedsprog. Man siger også, at der tales på to planer: realplan og billedplan. I tolkningen af en tekst må man søge at trænge ind bag billedsproget og forklare betydningen.

a) Metafor

Ord eller udtryk bruges ikke i deres egentlige betydning, men kun i en billedlig – overført – betydning, så der skabes en ny betydning, der ligger ud over den normale. Metaforer fornyr og udvider sproget og giver nye oplevelser til læseren.

Eksempel: "Der står et slot i vesterled / tækket med gyldne skjolde / did går hver aften solen ned / bag rosenskyernes volde..." (B.S. Ingemann, 1838)

Eksempel: "Ugræs vokser frækt på min tunge ..." (Cecil Bødker: *Luseblomster*, 1955)

Eksempel: "Da alt igen var stille / som sammensmeltet guld (*sammenligning*) / spandt vi os i søvn / under nattens hattepuld (*metafor*)." (Ove Abildgaard: *Under nattens hattepuld*, ca. 1945)

⇒ [Symbol](#)

b) **Sammenligning**

Et billedligt udtryk, hvor to begreber, ting eller følelser sammenlignes. Sammenligningen markeres altid med *som*, *som om* eller *ligesom*.

Eksempel: "Og solen skinner på det hele, så mildt og blålighvidt, så tandløst og kraftesløst som en gammelmors smil." ... "husene vender mange små ruder som årvågne øjne ind mod stenbruddet." (Martin Andersen Nexø: *Lønningsdag (En idyl)*, 1900)

Eksempel: "Jeg dykked i dine øjne / som ænder i mosevand / Drak af dine læber / som kalven af en spand." (Ove Abildgaard: *Under nattens hattepuld*, ca. 1945)

c) **Besjæling**

Besjæling er en særlig form for metafor, hvor ting, planter, dyr og naturfænomener tillægges menneskelige egenskaber.

Eksempel: H.C. Andersen: *Den standhaftige tinsoldat* og *Den grimme ælling*
Eksempel: "Et tog kører forbi / en fløjte lyder / stands stands råber træerne" (Poul Borum)

d) **Personifikation**

Når abstrakte begreber tillægges menneskelige egenskaber eller fremstilles i menneskelig skikkelse, kaldes det personifikation.

Eksempel: "Sorrige og glæde de vandre til hobe / Lykke, ulykke de ganger på rad" (Thomas Kingo)

Bogstavrim

Bogstavrim (alliteration) er når flere ord nær hinanden har samme eller lignende konsonanter.

Eksempel: Brug Brugsen.

Eksempel: "Vi var så mange søskende små / - under lide - / så tidligt faldt os faderen frå / Der dagen han dages, og duggen den driver så vide." (Fra folkevisen *Torbens datter og hendes faderbane*)

Eksempel: "Skarpsynet skelner skjalden sin skæbnes vej." (Fra *Gisle Surssøns Saga*.)

Budskab

Den mening forfatteren vil udtrykke gennem sin tekst. Budskaber findes i næsten al god litteratur gennem tiderne.

Dannelsesroman

En romanform, hvor der lægges vægt på, hvordan en persons dannelse udvikles med hovedvægten lagt på menneskelige idealer.

Eksempel: Knuth Becker: *Det daglige brød* (1932)

Denotation

⇒ [Ordvalg](#)

Detektivroman

Romanens hovedperson løser kriminalgæder, gerne mord. Genren følger ofte et bestemt mønster: Udredning af plottet (mordet) og detektivens løsning af gåden, der fremlægges til sidst i romanen. Detektivromanen er kriminalromanens 'moder'.

Eksempel: Agatha Christies romaner med Miss Marple og Hercule Poirot.

Eksempel: Arthur Conan Doyles bøger om Sherlock Holmes og hans hjælper Watson.

Dialog

En samtale mellem to eller flere personer. Dialogen kan også være en fiktiv samtale omkring fx et filosofisk emne, som vi finder det hos Ludvig Holberg. Dialogen er ofte med til at skabe en dramatisk stemning.

⇒ [Monolog](#)

Digt

Digte er som regel korte tekster delt op i vers (kaldes strofer) og linjer (kaldes vers) og har et regelmæssigt mønster af rim og rytme. Moderne digte bryder ofte med disse regler og er i stedet bygget op omkring ligheder og kontraster. Digte hører oftest til den lyriske genre, men kan også være episke eller dramatiske. I digte er der meget tæt forbindelse mellem udtrykket og indholdet, som generelt handler om følelser og stemninger.

⇒ [Lyrik](#)

⇒ [Dramatisk digt](#)

⇒ [Episk digt](#)

Drama

Drama er en af de tre hovedgenrer inden for fiktionen. Drama fremføres på en scene af skuespillere ved hjælp af replikker, dialoger, kropssprog og mimik. Tilskuerne oplever dramaet samtidigt, fordi det udspiller sig her og nu – for øjnene af dem.

Eksempel: Skuespil, spillefilm, tv-spil og hørespil.

⇒ [Epik](#)

⇒ [Lyrik](#)

Dramatisering

Omskrivning af en roman eller novelle til dramatisk form (fx skuespil eller film) kaldes for dramatisering.

Eksempel: *Dansen om Regitze* (efter Martha Christensens roman af samme navn)

Eksempel: *Åndernes hus* (efter Isabel Allendes roman af samme navn)

Dramatisk digt

Et digt, der anvender indre monolog eller et af dramaets elementer, fx replikker, kaldes for dramatisk digt.

Epik

Epik, som betyder fortælling (episk = fortællende), er en af de tre hovedgenrer inden for fiktionen. I den episke fortælling skildres et handlingsforløb, der foregår gennem nogle personer i tid og rum. Forfatteren fortæller altid historien gennem en fortæller.

Eksempel: Fabel, myte, sagn, saga, eventyr, novelle, roman, tegneserie.

⇒ [Drama](#)

⇒ [Lyrik](#)

Episk digt

Et digt, der anvender episke elementer, fx handling, der løber over en tid, kaldes for episk digt.

Essay

Et essay er en kortere prosatekst, hvor forfatteren (essayisten) ræsonnerer og argumenterer for sine synspunkter. Alle former for emner kan behandles i et essay. Forfatteren behandler emnet personligt og engageret og skriver i et personligt sprog – ofte med skønlitterære virkemidler.

Etymologi

Etymologi er læren om ordenes afstamning og oprindelige betydning. Ved opslag i fx Nudansk ordbog bliver man oplyst om et ords etymologi (i parentes).

Det danske sprog har indtaget en masse fremmede ord gennem tiderne - og gør det stadigvæk.

Danske ord deles i 3 kategorier:

Fremmedord

er ord, der er kommet ind i sproget de sidste 3-400 år. De virker lidt fremmede i stavning og/eller udtale, fordi de stammer fra sprog, der afviger meget fra dansk, fx græsk, latin og fransk.

Eksempel: psykologi (græsk), verbum (latin), niveau og konference (fransk), solo (italiensk), zebra (afrikansk), hardware (engelsk)

Låneord

er for det meste indført allerede i middelalderen. De virker helt danske, fordi de er blevet fordanskede, og fordi vi har haft lang tid til at vænne os til dem. Desuden stammer de fleste fra tysk, som ligner dansk meget mere end fx græsk. Låneord er meget mere udbredte i dagligsproget end fremmedord.

Eksempel: Fra tysk: bange, befordre, besvær, borger, bukser, fin, føle, gelænder, gevær, munter, omtrent, rund, råbe, slutte, værktøj.

Eksempel: Fra græsk: kaos, kirke, krise, problem, skole. Fra latin: mølle, senil, vin.

Arveord

er ord, der har været brugt/talt siden oldtiden. Ordene er af indoeuropæisk, fællesgermansk eller fællesnordisk oprindelse, og de er meget udbredte i dagligsproget.

Eksempel: barn, birk, drikke, fjord, havn, hoved, hund, jeg, jul, land, lov, med, skovl, storm, sværd, til, væg, æble, æde.

Fabel

En kort fortælling, evt. på vers, som er belærende på en moralsk eller satirisk måde. Hovedpersonerne er dyr, planter eller ting, som tillægges menneskelige egenskaber og viser menneskelige problemstillinger.

Faglitteratur

⇒ [Sagprosa](#)

Farce

Et løssluppet lystspil uden andet formål end at more. Farcen er bygget op omkring situationskomiske episoder.

Eksempel: *Soldaterkammerat*-filmene.

Eksempel: Skuespillet/filmen *Arsenik og gamle kniplinger*

Fast vending

⇒ [Ordvalg](#)

Fiktion

Er en teksttype, hvor indholdet er opdigtet. Virkeligheden bliver gengivet indirekte. Forfatteren vælger sin synsvinkel og sin fortæller og skaber derigennem en illusion om virkeligheden. Teksten kan tage udgangspunkt i virkeligheden eller være ren fantasi.

⇒ [Hovedgenrer](#)

Folkeeventyr

Folkeeventyr er anonyme mundtligt overleverede fortællinger, hvis oprindelse er ukendt. De fleste folkeeventyr er bygget efter samme mønster, og der fortælles ofte om overnaturlige hændelser. Samme eventyr findes i forskellige folkeslag med små variationer afhængigt af kultur og miljø.

Eksempel: Brødrene Grimms samlinger af eventyr (1812-15)

Eksempel: Sven Grundtvigs samling *Danske Folkeeventyr* (1876-83)

⇒ [Eventyrgenren](#)

Folkekomedie

Folkekomedien hører til hovedgenren drama. Undertiden bruges betegnelsen lidt nedsættende om en komedie eller film, som kun har ringe litterær værdi, og som blot har til hensigt at more og underholde et bredt publikum. Handlingen er let og medrivende, og personerne ofte overfladisk beskrevne kårerede typer.

Eksempel: J.C. Hostrup: *Genboerne* (1846)

Eksempel: Filmene om Olsen-banden.

⇒ [Komedie](#)

Folkesagn

⇒ [Sagn](#)

Folkeviser

Folkeviser er anonyme episke digte fra middelalderen, og de er overleveret mundtligt,

indtil de blev skrevet ned 1550-1700. Folkeviserne var for adelen, og de blev sunget til kædedanse. Viserne har strofer på 2 eller 4 vers, et fast rimmønster og et omkvæd. Der er handlingsforløb (episk) i viserne, mens omkvædet undertiden anslår en (lyrisk) stemning.

Eksempel: *Ebbe Skammelsøn*, *Dronning Dagmars død*, *Tavlebordet*

Fortolkning

At fortolke en tekst eller et billede vil sige at samle analysens iagttagelser til en helhed.

Fortæller

Når forfatteren skriver sin 'historie', vælger han *altid* at lade en anden, en fortællestemme, fremføre den. Denne 'anden' kalder vi fortælleren. Forfatteren er en levende person, og fortælleren en fiktiv person, som forfatteren iscenesætter. Det er vigtigt at afklare, hvem der fortæller, og hvorfra der fortælles, for fortælleren er en slags 'filter', hvorigennem læseren oplever det fortalte. Forfatteren kan nemlig vælge at lade sin fortæller være part i handlingen (subjektiv) eller helt udenfor (neutral). Forfatteren kan også vælge at give fortælleren en begrænset eller ubegrænset viden om personer og begivenheder, og gøre fortælleren synlig eller usynlig. Endelig kan forfatteren vælge at lade flere fortællere fremføre begivenhederne. Forfatteren vælger også, hvornår fortælle tidspunktet er. Når der fortælles, efter at begivenheden er sket, kaldes det bagudsyn, og det kaldes medsyn, når der fortælles samtidigt med, at begivenhederne sker.

⇒ [Synsvinkel](#)

a) Alvidende fortæller

Den alvidende fortæller kan overskue hele historiens univers. Han ved besked om alting, både hvad personerne tænker og føler, og hvad der er sket i fortiden og vil ske i fremtiden.

b) Jeg-fortæller

(1. personsfortæller)

Fortælleren er en af personerne i handlingen og har derfor begrænset viden om begivenheder og personer. Man oplever alt gennem jeg'ets (subjektive) øjne.

c) Du-fortæller

(2. personsfortæller)

En du-fortæller henvender sig direkte til

læseren for at få læseren til at identificere sig med du-personen i fortællingen. Eller for at vise, hvordan jeg'ets syn på sig selv er præget af andres syn på det. Du-fortæller er ret sjælden.

d) **Han- eller hunfortæller (3. personsfortæller)**

Den skjulte fortæller har valgt en 3. person (han eller hun) til at formidle historien. Derved har vi let ved at identificere os med personen, fordi vi læser, som om der står 'jeg' samtidig med, at vi kan betragte dette 'jeg' udefra.

e) **Observator (registrerende fortæller)**

Fortælleren meddeler kun, hvad han ser og hører. Han fungerer nærmest som kamera og båndoptager og registrerer objektivt, hvad der sker.

Forvægt

Når de fleste ord i sætningen står før verbalet (udsagnsleddet), siger vi, at sætningen har forvægt. Sætninger med forvægt bruges i skriftsprog. Det kan være svært at finde meningen i sådanne sætninger.

Eksempel: De gamle og for længst glemte dokumenter dukkede (verb.) pludselig op.
Eksempel: Den for ejendommen ved den nærmest forud for afståelsen foretagne vurdering fremkomne forskelsværdi lægges (verb.) til grund for beregning af restskatteværdien.

⇒ [Bagvægt](#)

⇒ [Kancellistil](#)

Gengivelse af tale og tanker

Tale og tanker kan gengives på tre måder:

Direkte

“Ja, jeg ved nok noget”, sagde hun.

Indirekte

Hun sagde, at hun nok vidste noget.

Dækket

Ja, hun vidste nok noget.

Graffiti

Graffiti er noget, som – uden tilladelse – er skrevet eller spraymalet på offentlige toiletter og husmure. Skrevet graffiti er en kort sætning med pointe.

Han- eller hunfortæller

Tekstens fortæller bruger en han- eller hunfortæller til at formidle historien.

Tanker, meninger og følelser opleves gennem han- eller hunfortælleren, som vi let identificerer os med, fordi vi både ser det indefra og udefra. Ved at lade synsvinklen skifte mellem flere personer kan personerne gensidigt karakterisere hinanden. Mange tekster anvender han- eller hunfortæller.

⇒ [Fortæller](#)

Hensigt

Forfatteren har altid en hensigt med sin tekst. Han kan skrive for at underholde, informere, belære, provokere, udtrykke følelser, vise holdninger, give løsninger til problemstillinger osv.

Holdning

Som regel har forfatteren en holdning til/en opfattelse af det emne eller de problemstillinger, der behandles i teksten. Holdningen kan udtrykkes direkte eller indirekte ved hjælp af nogle af disse virkemidler:

a) **Antydninger**

I stedet for at sige tingene ligeud, antydes der noget, som måske ikke er helt sandt.

b) **Fordrejninger**

Emnet drejes i en lidt anden og ikke helt sandfærdig retning.

c) **Generaliseringer**

Forfatteren påstår, at noget har evig gyldighed, ud fra få eksempler.

d) **Ironi**

Forfatteren skriver med lune eller spot det modsatte af, hvad han mener, og skaber dermed usikkerhed – og måske latter – hos læseren.

e) **Overdrivelser**

Ved at gøre sagen eller problemet større end det er, bliver det mere dramatisk og voldsomt.

f) **Postulater**

Et postulat er en påstand, som forfatteren ikke fører bevis for, og læseren kan derved ikke vide, om det er sandt eller ej.

g) **Sarkasme**

Sarkasme er en stærkt ironisk eller spotende bemærkning, som har til hensigt at fornærme, såre, kritisere eller latterliggøre.

h) Underdrivelser

Underdrivelse udtrykker en vis reservation eller ironi. Den opleves typisk for jysk tankegang og sprogbrug.

Her følger nogle eksempler på holdninger.

Eksempel: **Unges alkoholforbrug**

Det er bedre, at de unge drikker hjemme end ude.

Samfundet skal bestemme, hvor grænserne skal være.

Forældre skal lære de unge gode drikkevaner.

De unge skal selv bestemme, hvor meget og hvornår de drikker.

Øl og vin i weekenden skader ikke.

Forældre skal være gode forbilleder.

Eksempel: **Børneopdragelse**

Børn skal opdrages til at blive nyttige samfundsborgere.

Børn skal ikke hindres i at udfolde sig frit.

Børn skal lære at være høflige og hensynfulde.

Børn skal have grænser fra de er helt små.

Børn skal ses, men ikke høres.

Børn skal følge deres natur og have vide rammer.

Hovedgenrer

Fiktionen (opdigtet litteratur) deles i tre hovedgrupper, som kaldes hovedgenrer:

⇒ [Epik](#)

⇒ [Drama](#)

⇒ [Lyrisk](#)

Inden for **sagprosa** (ikke opdigtet litteratur) er det mere problematisk at lave klare hovedgrupper, men i dette hæfte regner vi med 5 hovedgenrer inden for sagprosatexter:

Journalistiske tekster, lov-, fag-, debat- og reklametekster.

⇒ [Skema over genrer](#)

Hymne

Betegnelsen hymne bruges om tre forskellige tekster: I den græske oldtid en lovsang, der hylder en gud eller helt. Senere en kristen sang og salme, der priser (roses, tilbeder) Gud. Nu om digte, der er højstemte og forherliger poesi, kærlighed, natur eller fædreland.

Eksempel: B.S. Ingemann: *Til himlene rækker din miskundhed, Gud!* (1845)

Eksempel: Adam Oehlenschläger: *Der er et yndigt land* (1823)

Jargon

⇒ [Ordvalg](#)

Kancellistil

Kancellistil betegner en skrivemåde, som især benyttes inden for jura og administration. Skrivemåden tilstræber at være upersonlig, nøjagtig og entydig og gør det gennem abstrakt ordvalg og tung, snørklet sætningsbygning – ofte med forvægt, hvilket bevirker, at almindelige mennesker har svært ved at fange indholdet. Tidligere var skrivemåden mere udbredt i breve fra det offentlige, men nu gør flere og flere offentlige instanser en indsats for at gøre deres skrivelser mere forståelige for borgerne.

⇒ [Forvægt](#)

Klassiker

En klassiker er et værk, der rækker ud over samtiden og har noget tidløst over sig, så den stadig er vedkommende.

Eksempel: Martin Andersen Nexø: *Pelle Erobreren* (1906)

Eksempel: Homer: *Odysseen* (ca. 800 f. Kr.)

Kliché

⇒ [Ordvalg](#)

Klimaks

En episk tekst er bygget op om et eller flere højdepunkter. Det betyder, at handlingen tilspidises, og læseren føler, at det bliver mere og mere spændende. Ved selve klimakset udløses spændingen. En beskrivelse af højdepunkter kaldes en spændingskurve.

⇒ [Berettermodellen](#)

Knækprosa

Knækprosa er kendetegnet ved, at forfatteren har lavet linjeskift i den episke tekst for at skabe særlige betydninger. Ordvalget er – ligesom indholdet – ofte dagligdags, og tegnsætningen mangelfuld. Genren kom frem i 1970'erne.

Eksempel: Vita Andersen: *Tryghedsnarkomaner* (1977)

Eksempel: Lean Nielsen: *Ballader om vold og ømhed* (1976)

Kollektivroman

I en kollektivroman er hovedpersonen en gruppe mennesker, som er forbundet i et socialt eller klassemæssigt fællesskab.

Eksempel: Hans Kirk: *Fiskerne* (1928)

Eksempel: Hans Scherfig: *Idealister* (1945)

Eksempel: Dea Trier Mørch: *Vinterbørn* (1976)

Kolofon

Kolofonen er oftest trykt på bagsiden af bogens titelblad og indeholder bl.a. oplysninger om titel, trykkested og -år, ophavsret og ISBN-nummer.

Komedie

Komedien hører til drama-genren og har til hensigt at more publikum ved at skildre en latterlig person, en grinagtig situation eller forviklinger, som kun publikum kan gennemskue.

Eksempel: Ludvig Holberg: *Den Stundesløse* (1723)

Eksempel: Gustav Wied: *Skærmydsler* (1901)

Kommunikation

At kommunikere er at meddele noget til hinanden.

Afsender/modtager

Den, der meddeler noget, kaldes *afsender*, og den, der får meddelelsen, kaldes *modtager*.

Forholdet mellem afsender og modtager er interessant at undersøge, fx deres kendskab til hinanden. Især er det vigtigt at vide, hvilke forventninger afsenderen har til modtagerens forudsætninger: viden, interesser, holdninger osv.

Meddelelsens form

Meddelelsen kan fx være spørgsmål, svar, synspunkt, ordre eller argument. Meddelelsen kan have form af fx tale, skrift, mimik, kropssprog, billede og musik.

Meddelelsens kanal/medium

Afsenderen sender meddelelsen til modtageren ad en kanal, et medium, som fx kan være brev, bog, avis, radio eller tv.

Tovejskommunikation

Når afsender og modtager kan skifte roller og således skiftes til at meddele, er der tale om tovejs-kommunikation (fx en samtale).

Envejskommunikation

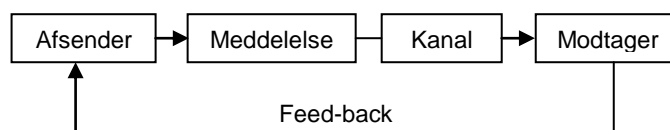
Er der ikke mulighed for at skiftes til at meddele, tales der om envejs-kommunikation (fx avis, brev, tv og radio).

Massekommunikation

Hvis afsenderen i en envejs-kommunikation er en institution, og modtagerne er en større gruppe mennesker, kaldes det massekommunikation.

Kommunikationsmodel

En kommunikationsmodel er en skematisk måde at vise kommunikation på. Her er en simpel model:

Når man skal undersøge kommunikationen, kan det også gøres ud fra denne model:

Hvem	
siger	Hvad
til	Hvem
om	Hvad
i	Hvilken anledning
med	Hvilken hensigt
med	Hvilket resultat

Komposition

Ved komposition forstår man opbygningen af tekstens forskellige elementer, fx handlingsforløbet (den tidsmæssige rækkefølge af begivenheder) og fortælleteknikken (fremstillingsformen). En klarlæggelse af kompositionen kan være en hjælp til at få ”åbnet” teksten, så man kan finde ud af, hvad den egentlig handler om.

Ydre komposition

Afsnit, kapitler, akter, strofer...

Kronologi

Begivenhederne sker i en rækkefølge, der følger tiden; altså de begynder et sted og fortsætter i den tidsmæssigt korrekte rækkefølge.

Fortalt tid

Fortalt tid er den tid, der forløber i teksten.

Flashback

(Tilbageblik). Begivenheder i fortiden fortælleres for at belyse dem og personernes fortid.

Flash forward

(Forudgreb). Der fortælles om noget, der sker i fremtiden for at varsle om kommende begivenheder.

Parallele handlingsforløb

Flere begivenheder/handlinger fortælles sideløbende og samles måske til sidst. Når de parallelle forløb belyser hinanden, kaldes det en kontrapunktisk komposition.

Cirkulær fortælling

En cirkulær fortælling ”bider sig selv i halen”, for når man har læst slutningen, kan man begynde forfra igen. Herved kan forfatteren opnå, at tekstens tema fremstår eviggyldigt.

Rammefortælling

Hovedhistorien er lagt ind i en anden historie, der således fremtræder som en ramme, der starter og slutter værket.

Beskrivelse

Miljøer, personer og steder beskrives. Mens der beskrives, står handlingen stille.

Beretning

Når der berettes, bevæger handlingen sig. Der er to måder at berette på: scenisk og panoramisk.

Scene

Her vises begivenheder og personer frem. Man er tæt på begivenhederne; læseren føler sig til stede, mens de sker. Der kommer detaljer frem, og der er ofte direkte tale. Fortælletempoet er lavt, dvs. at begivenhederne tager næsten den tid, de tager i virkeligheden.

Panoramisk beretning

Læseren er her på afstand af begivenheder og personer; man får overblik og ofte en vurdering af, hvad der sker. Der er kun få detaljer, og fortælletempoet er højt, dvs. at begivenhederne tager meget, meget kortere tid end i virkeligheden.

Replik

Direkte, indirekte og dækket tale.

⇒ [Gengivelse af tale og tanker](#)

Synsvinkel

Indre, ydre, kombineret. Bagudsyn, medsyn.

⇒ [Synsvinkel](#)

⇒ [Fortæller](#)

Refleksion

Fortælleren gør sig nogle tanker om det tema, teksten handler om.

Konnotation

⇒ [Ordvalg](#)

Kronik

Mange dagblade har en fast plads til kronikken, som er en længere artikel, der kan handle om alt mellem himmel og jord. Enhver kan indsende en kronik for at komme frem med sine egne synspunkter om et emne. Derfor er kronikker personlige og præget af forfatterens engagement og viden om emnet.

⇒ [Avisgenrer](#)

Kronologi

Når begivenhederne i en tekst sker i den tidsmæssigt korrekte rækkefølge, kalder man den kronologisk.

⇒ [Komposition](#)

Kunsteventyr

⇒ [Eventyrgenren](#)

Legende

En fantastisk og utrolig beretning som regel om en helgens liv.

Lix

Lix er et tal, der siger noget - og *kun noget* - om en teksts sproglige sværhedsgrad. Lix = læsbarhedsindex. En teksts lix er summen af den gennemsnitlige punktumlængde (PL) plus procenten af lange ord (LO). Sådan regnes lixen for en tekst ud:

1. Tæl alle ord i teksten (a).
2. Tæl alle punktummer (b).
3. Tæl alle lange ord, dvs. ord på 7 bogstaver og derover (c).
4. Divider (a) med (b). Det giver PL.
5. Divider (c) med (a) og gang med 100. Det giver LO-%.
6. Læg PL og LO-% sammen og afrund til helt tal. Dette er tekstens lixtal.

Lyrik

Lyrik er en af de tre hovedgenrer inden for fiktion. Lyrik er kortfattet og koncentreret og udtrykker stemninger, følelser, sansninger og tanker – ofte oplevet gennem et ’jeg’. Der beskrives ikke handlingsforløb, men en fortættet øjebliksoplevelse. Forfatteren bruger ofte billedsprog, fx symboler, metaforer og sammenligninger for at øge læserens mulighed for indlevelse og forståelse. Rim og ryt-

me findes ofte, men moderne lyrik er i mere ubunden form.

Eksempel: Natur- og kærlighedsdigte, salmer, fædrelandssange, lejlighedsdigte.

⇒ [Digt](#)

⇒ [Drama](#)

⇒ [Epik](#)

Metafor

Metafor er et billedligt udtryk. Ord eller udtryk bruges ikke i deres egentlige betydning, men kun i en billedlig – overført – betydning, så der bliver en ny betydning, der ligger ud over den normale. Metaforer fornyr og udvider sproget og giver nye oplevelser til læseren.

Eksempel: ”... Mit hjerte hader pæne voksnes hækkeklippesaks / det er på vilde buske verdens sjældne blomster gror.”

(Tove Ditlevsen: *Børn*)

⇒ [Billedsprog](#)

Metrik

Metrik er læren om rim og rytmer.

Miljø

Handlingen foregår i et eller flere miljøer.

Eksempel: Akademikermiljø, borgerligt miljø, arbejdsmiljø, religiøst miljø.

Minus-ord

⇒ [Ordvalg](#)

Modtager

En modtager er den person eller befolkningsgruppe, der får en trykt, talt eller elektronisk meddelelse.

⇒ [Kommunikation](#)

Monolog

En monolog er en enetale, dvs. at personen ikke henvender sig til nogen, men taler for at udtrykke refleksioner. Den bruges inden for alle genrer. Monolog er også en betegnelse for et drama, der kun har én skuespiller.

⇒ [Dialog](#)

Morale

En morale er den lære, der kan uddrages af en fortælling eller en begivenhed. Tekster med "en løftet pegefinger" har morale og virker derfor belærende og opdragende. Somme tider skriver forfatteren tekstens morale i slutningen af teksten.

Eksempel: Holbergs komedier.

Eksempel: Fabler

⇒ [Budskab](#)

Motiv

Et motiv er det mønster eller den konflikt-situation, som vi kan genkende i en række forskellige tekster. Det er en tidløs situation - en typesituation - som kan forklare, hvorfor personerne handler, som de gør. I en roman er der gerne flere motiver.

Eksempel: Rivaliserende brødre. Kærlighedstrekanten. Rejse for at opnå et mål.

⇒ [Tema](#)

Myte

En fortælling der udtrykker en livsholdning og samtidig giver anvisninger på, hvordan man bør leve livet. Ofte anvendes en billedlig form om mennesket, naturen og deres indbyrdes forhold. Myter har ingen historisk kerne i modsætning til sagn.

Nonfiktion

⇒ [Sagprosa](#)

Novelle

Noveller er fiktionslitteratur og hører til hovedgenren epik. En novelle er kortere end en roman og fortæller om en enkelt begivenhed uden parallelhandling. Læseren får kendskab til personer, tid og sted næsten fra begyndelsen. Handlingen strækker sig som regel over kort tid, fx en time eller en enkelt dag. En novelles slutning er som regel overraskende.

Nul-ord

⇒ [Ordvalg](#)

Opbygning

⇒ [Komposition](#)

Ordsfære

⇒ [Ordvalg](#)

Ordvalg

De ord, en forfatter vælger at bruge, er med til at give læseren et bestemt indtryk af teksten.

Denotation

En denotation er et neutralt substantiv (navneord). Følgende substantiver beskriver det samme dyr: Hest, øg, krikke og ganger

fortæller os med forskellige ord, hvad det handler om. Ordet "hest" beskriver det neutralt. "Øg og krikke" er negativt farvede, mens "ganger" er positivt farvet. "Hest" er altså en denotation. De 3 andre ord er konnotationer.

Konnotation

Konnotationer er substantiver, der positivt eller negativt farver substantivets betydning. "Ganger" er positivt ladet, mens "øg og krikke" er negativt ladede. Alle er konnotationer i modsætning til ordet "hest", der er neutralt og kaldes en denotation.

Nul-ord

Nul-ord er neutrale adjektiver (tillægsord), der ikke farver substantivet negativt eller positivt.

Eksempel: Almindelig, net, normal.

Minus-ord

Minus-ord er adjektiver, der giver en negativ beskrivelse af substantiver.

Eksempel: Hæslig, led, rædsom, ulækker.

Plus-ord

Plus-ord er adjektiver, der giver en positiv beskrivelse af et substantiv.

Eksempel: Køn, sød, klog, flittig.

En sød pige.

Ordsfære

Til ethvert emne hører et særligt ordforråd, som kaldes ordsfære (også kaldet betydningsområde).

Eksempel: Når emnet er astronomi, bruges der ord som sol, måne, stjerne, galakse, lysår, sort hul, planet ...

En forfatter "låner" somme tider ord fra et andet område end det, der er normalt for det emne, han skriver om.

Eksempel: I sportsjournalistik bruges ofte ord, man ellers bruger i krigs-sfæren.

Fast vending

En fast vending udtrykker en situation som et billede.

Eksempel: Have mange jern i ilden (= have travlt). Træde i spinaten (= begå en fejl). Hænge med næbbet (= være ked af det). Male byen rød (= more sig).

Kliché

En talemåde, der har været brugt så tit, at den er blevet "slidt" og har mistet sit indhold.

Eksempel: Man må krybe, før man kan gå. Tale er sølv, tavshed er guld.

Slang

Slang bruges i stedet for et normalt udtryk for at "farve" sproget i større eller mindre grad og give det en særlig tone.

Slang giver tilhøreren/læseren en overraskende oplevelse, som han reagerer på med et grin eller med forargelse. Brug af slang gør en samtale mere uhøjtidelig og afslappet, somme tider plat og sjofel.

Eksempel: Penge kan betegnes som *bananer*, *bønner*, *granater*, *gysser*, *janter*, *klejner*, *knapper*, *kugler*, *moneter*, *skejser*, *slanter*, *spir*, *stakater* osv.

Argot

Argot er ord/udtryk, som kun kendes og bruges i en snæver kreds. Det er bestemte fagområders "uofficielle fagsprog", altså "ukorrekte og farvede" ord/udtryk for specielle faglige forhold og redskaber.

Jargon

Jargon er ord/udtryk, som kendes og bruges i en relativt afgrænset gruppe, altså en slags gruppesprog i en familie eller i en bestemt skoleklasse.

⇒ [Sprog](#), [Gruppesprog](#)

⇒ [Etymologi](#)

Personkarakteristik

Roller

- Hovedpersoner er de personer, som handlingen drejer sig om.
- Bipersoner er de personer, som spiller en mindre rolle.
- Statister er de personer, som bare fylder en plads ud.

Personens situation

- Familieforhold
- Forhold til andre af tekstens personer
- Miljø
- Erhverv
- Alder

Udseende

herunder påklædning.

Væremåde

- Vaner
- Moral
- Egenskaber
- Tanker
- Holdninger
- Følelser
- Temperament

Opfattelse af personerne

Hvordan opfatter personen sig selv?

Hvordan opfattes personen af andre af tekstens personer?

Har forfatteren sympati for en eller flere personer?

Direkte personbeskrivelse

Når fortælleren direkte beskriver personen, kaldes det direkte personbeskrivelse.

Indirekte personbeskrivelse

Når personen skildres gennem sine handlinger og udtalelser, kaldes det indirekte personbeskrivelse.

Perspektivering

Ved perspektivering af en tekst sammenligner man den med andre tekster, finder ligheder og forskelle med hensyn til problemstilling og vurderer forfatterens holdning til problemstillingen. Der kan også sammenlignes med oplevelser og erfaringer, som har lignende problemstilling. Desuden kan sættes teksten ind i sin samtid til belysning af samfundsmæssige, sociale, politiske og kulturelle forhold.

Plus-ord

⇒ [Ordvalg](#)

Poesi

Poesi er det samme som lyrik, dog er den i bunden form, dvs. med fast rimmønster og rytme.

⇒ [Lyrik](#)

Problemstilling

Skønlitteratur

Det er sjældent, at en skønlitterær forfatter skriver for *kun* at underholde. Som regel ønsker han, at læseren skal få mere ud af hans tekst: Han har en holdning eller et budskab, som han ønsker at give videre til læseren i den hensigt at påvirke læseren og få denne til at tage stilling til tekstens problemstilling(er). Under analyse af teksten kommer problemstillingen frem som den grundtanke, grundidé (= tekstens tema), forfatteren har, og den synsvinkel der er lagt på temaet (= tekstens budskab).

Eksempel: Henrik Pontoppidans *Ørneflugt* og H.C. Andersens *Den grimme ælling* har samme tema: *forholdet mellem arv og miljø*. De to teksters budskaber er imidlertid

helt modsatte: I *Ørneflugt* sejrer miljøet over arven, og i *Den grimme ælling* sejrer arven over miljøet.

Prosa

Prosa er talt eller skrevet sprog, der ikke har rim og rytme (i modsætning til poesi).

⇒ [Sagprosa](#)

⇒ [Skema over genrer](#)

Pseudonym

Pseudonym er et påtaget navn, som en forfatter kan udgive værker under, hvis han af en eller anden grund ønsker at skjule sin identitet.

Eksempel: Ludvig Holberg udgav værker under navnet Hans Michelsen.

Eksempel: Karen Blixen brugte pseudonymerne Pierre Andrézel og Isak Dinesen.

Referat

Et referat er en sammenhængende, sammentrængt gengivelse af det væsentlige i en talt, skrevet eller hørt/set tekst. Referatet skal altid være kortere end oplægget (højest 1/3). Det skal være objektivt og må derfor ikke indeholde egne meninger/holdninger. I et referat gengiver man hovedlinjerne, problemstillinger og det vigtige i teksten, mens detaljer, eksempler, gentagelser o.l. skal udelades. Referater af skrevne tekster gengives i nutid, 3. person – og altid med egne ord og vendinger.

⇒ [Resumé](#)

Remse

En remse indeholder en række ord, som er beslægtede i bred betydning.

Eksempel: Okker, gokker, gummiklokker, erle, perle, pif, paf, puf.

Eksempel: Odense, Bogense, Middelfart, Fåborg, Svendborg, Nyborg, Kerteminde.

Replik

I skuespil og andre episke tekster er replikker de ord og sætninger, som personerne siger til hinanden. Replikker gengives i direkte tale.

Eksempel:

– Tog du nøglerne, Jesper? spurgte mor.
– Det troede jeg du gjorde! svarede far...
(Henning Ipsen: *Tunnel til friheden*)

⇒ [Gengivelse af tale og tanker](#)

Resumé

Et resumé er en sammentrængt gengivelse af de væsentlige *hovedpunkter* i en talt, skrevet eller hørt/set tekst. Resuméet skal altid være meget kort (højst 1/6 af oplægget). Det skal være objektivt og må derfor ikke indeholde egne meninger/holdninger. I et resumé gengiver man hovedhandling, hovedproblemstilling og hovedpersoner, mens detaljer, eksempler mm. samt sammenhænge, forløb og argumentation skal udelades. Resuméer af skrevne tekster gengives i nutid, 3. person, evt. punktformet og i telegramsprog – og altid med egne kortfattede ord og vendinger.

⇒ [Referat](#)

Revy

En revy er en underholdende teaterforestilling med – ofte satiriske – monologer, sketcher og sange om aktuelle emner samt dansenumre.

Roman

En roman er en længere, opdigtet prosafortælling. Romanen er gerne bredt anlagt med flere personer og miljøer, som ofte skildres udførligt, og med en handling, der strækker sig over længere tidsforløb. Handlingen kan bestå af flere (evt. parallelle) handlingsforløb og situationer, som belyser romanens motiv eller budskab. Romanen har langt mere komplicerede handlingsforløb og mere udførlige personkarakteristikker end den korte, stramme novelle (se dette).

Eksempel: Ib Michael: *Kejserens atlas* (2001).

Saga

En saga er en episk prosafortælling, der beretter om slægters livsforløb; den foregår fra slutningen af oldtiden til middelalderen.

Eksempel: De islandske sagaer, som er skrevet ned i 1200-tallet.

Saglitteratur

⇒ [Sagprosa](#)

Sagn

Sagn fortæller ofte en slægts eller en gruppes forhold. Vi finder tit en beskrivelse af helte, der kæmper mod det negative. Fremstillingen er kronologisk. Nutiden forklares ud fra fortiden og traditionerne. Et typisk eksempel

er: ”Hvorfor er dén sø dannet?” og ”Hvorfor ligger den store sten dér?” De folkesagn vi kender, er mundtligt overleverede, men blev nedskrevet fra begyndelsen af 1800-tallet.

Sagprosa

Sagprosa er betegnelsen for tekster, der ikke er opdigtet. Sagprosaens indhold behandler virkelige forhold (fakta). Teksten kan benytte argumentation og være objektiv (neutral) eller subjektiv (vurderende).

Hensigten med sagprosaetekster er først og fremmest oplysning, orientering og vejledning. Her drejer det sig om saglighed og objektivitet.

Nogle tekster har dog en drejning, en synsvinkel på sagen, for at påvirke modtageren i en bestemt retning. Det drejer sig især om reklamer og propaganda.

Eksempel: Annonce, ansøgning, artikel, anmeldelse, biografi, essay, fagbog, horoskop, interview, kronik, lov, læserbrev, illustration, skolebog (fx historiebog, biologibog, fysikbog).

Sagprosaetekster kan inddeles i nogle **hovedgener**, fx:

- Journalistik
- Lovtekst
- Fagtekst
- Debattekst
- Reklame

Salme

En salme er en sang med et religiøst indhold. Der tages ofte udgangspunkt i et tema fra bibelen.

Skønlitteratur

Skønlitteratur er en betegnelse for tekster/værker, der er opdigtede = fiktive, fx lyrik, epik og drama.

Eksempel: Digte, eventyr, noveller, romaner og skuespil.

Slang

⇒ [Ordvalg](#)

Socialrealisme

Socialrealisme er en skønlitterær retning. Den beskæftiger sig med – og kritiserer,

hvordan samfundsforhold påvirker den enkeltes muligheder. Den afspejler ofte et socialt engagement.

Eksempel: Hans Kirk: *Daglejerne* (1936)

Eksempel: William Heinesen: *Den sorte gryde* (1949)

Sprog

Talesprog

Talesprog har nogle særlige træk:

- Korte sætninger
- Ikke ret mange ledsætninger til hver hel-sætning.
- Sideordnede led og sætninger, dvs. brug af konjunktioner (bindeord) som *og, men, eller, for*.
- Inversion (omvendt ordstilling), fordi et led eller del af led trækkes frem i sætningen.

Eksempel: Den slags historier må du længere ud på landet med.

- Bagvægt (se dette)
- Sætningskløvning (se dette)
- Sætningsknode (se dette)
- Opløste konstruktioner.

Eksempel: *Problemer med åndedrættet*.
(Sammensat: Åndedrætsproblemer)
Det tilfælde der er nævnt ovenfor...
(Sammensat: Det ovenfor nævnte tilfælde...)

Skriftsprog

Skriftsprog har nogle særlige træk:

- Lange sætninger
- Mange ledsætninger til hver helsætning.
- Underordnede led og sætninger, dvs. brug af konjunktioner (bindeord) som *at, om, hvorvidt, da, mens, før, siden, når, idet, indtil, til, da, fordi, eftersom, dersom, hvis, skønt, selv om, som om ...*
- Forvægt (se dette)
- Sammensatte konstruktioner.

Eksempel: *Disse for vort land så alvorlige tider*. (Opløst: De tider der er så alvorlige for vort land.)
Fiskerierhvervets afsætningsproblemer. (Opløst: Problemer med afsætning inden for fiskerierhvervet.)

Normalsprog

Normalsprog er et sprog, som alle kan forstå og som ikke indeholder indforståede udtryk og fagudtryk.

Gruppesprog

Mennesker, der i kortere eller længere tid har levet sammen under de samme ydre vilkår, udvikler ofte et fællessprog, som kaldes gruppesprog

Eksempel: Soldater på en kaserne. Elever på en kostskole.

⇒ [Ordvalg](#), [Jargon](#)

Fagsprog

Det sprog, der tales inden for et bestemt erhverv eller interesse.

Eksempel: Lægesprog og lystfiskersprog.

⇒ [Ordvalg](#), [Argot](#)

Socialsprog

Mennesker, der er vokset op i samme sociale miljø, udvikler ofte et fællessprog, som kaldes socialsprog.

Eksempel: Arbejdersprog fra de Københavnske brokvarterer og Holte-dansk, som Eddie Skoller parodierer.

Regionalsprog

Det sprog, der tales inden for en region, en landsdel, kaldes regionalsprog.

Eksempel: Vestjysk og Sydsjællandsk.

Dialekt

En dialekt har sin egen opbygning, sin egen grammatik og sit eget ordforråd.

Eksempel: Niels Hausgaard skriver sange på Vendelbo-dialekten: "De håelt æ sølbryllup nys, som hae maej vat baron."

Sted

I fiktionstekster vælger forfatteren gerne et sted, hvor handlingen kan foregå. Man kan undersøge, om handlingen foregår inde eller ude, og om den er knyttet til et bestemt geografisk sted eller et unavngivet sted, som læseren alligevel mener at kunne genkende. Ofte angives det slet ikke, hvor handlingen foregår, og man må da gætte på fx forfatterens hjemland.

Stil

Forfatteren kan ved hjælp af ord og udtryk vælge en stil i forskelligt leje, hvorved der opnås en særlig effekt.

Høj stil

Især i ældre tekster bruges en række ualmindelige ord og udtryk - lidt fjerne og gammeldags poetiske.

Eksempel: "Nu randt det ham i sinde, det var den søde stund..." (Christian Winther)

i stedet for: "Nu huskede han, det var den søde tid..."

Høj stil høres også i ældre taler, hvor den skal påvirke vore følelser og rive os med i en stemning.

Eksempel: "Og kommer vi hjem, færre og fattigere end vi drømte, og blandes der afskedssmerter i gensynets glæde på denne dag, der skiller slægt og samler slægt – der er dog noget, der er stærkere..." (Otto D. Schack)

Høj stil kan let komme til at lyde hul og falsk.

Normal stil

Normal stil har almindeligt brugte ord og vendinger, som umiddelbart kan forstås af alle.

Lav stil

Lav stil ligner det almindelige talesprog. Lav stil tager også eder med og viser evt. særlig udtale.

Eksempel: "I det samme får han øje på tegnebogen. Den må han ha' med. Sæl'om de har tømt den. Der er kvitteringer, medlemskort, adresser, og meget andet. Han bøjer sig efter den - Av for den lede! hvor gør'et ondt! Satens til banditter!! Og så den forbandede smag af blod og støv ...!" (Soya: Et overfald)

⇒ [Sprog](#), [Talesprog](#)

Stilistisk virkemiddel

⇒ [Billedsprog](#)

Storgenrer

Synonym for hovedgenrer.

⇒ [Hovedgenrer](#)

Strofe

En strofe er nogle verslinjer, der hænger sammen. Strofen følger ofte et bestemt rytme- og rimmønster. Et digt, der er opdelt i strofer, benævnes strofisk digt. I daglig tale kaldes strofer ofte for vers.

⇒ [Vers](#)

Symbol

Et **litterært symbol** ligner et sprogligt billede, men adskiller sig ved yderligere at opfylde to krav:

1. Det findes i *hele* teksten eller et *større* tekstafsnit.

2. Det har fuld betydning både på billedplan og på realplan.

Eksempel: I Tove Ditlevsens novelle *Dolken* er dolken konkret til stede i betydningen 'dolk'. I løbet af novellen kommer dolken til at symbolisere magt, dvs. at dolken nu tillige optræder med betydningen 'magt'.

Til sammenligning: I udtrykket 'kindens rose' er rose *ikke* et symbol, for rosen er ikke til stede. Den er kun et billedligt udtryk for rødmen på kinden.

⇒ [Billedsprog](#)

Synsvinkel

Hvor fortælles der fra? Gennem hvilken persons øjne ses historien? Hvor er "kameraet" placeret? Når man svarer på disse spørgsmål, finder man synsvinklen.

Ydre synsvinkel

Fortælleren er uden for situationen. Han fortæller om noget ydre, fysisk, der er set eller hørt udefra.

Indre synsvinkel

Fortælleren er inde i en persons bevidsthed og fortæller om denne persons tanker og følelser.

Kombineret synsvinkel

Fortælleren er skiftevis uden for og inden i personen.

Bagudsyn

Der fortælles om begivenheder, der har fundet sted.

Medsyn

Begivenhederne finder sted samtidig med, at der fortælles.

Sætningskløvning

I talesprog er det almindeligt at fremhæve et sætningsled ved at starte sætninger med Det er... eller Det var... Herefter kommer en relativsætning (henførende), der fortæller indholdet af sætningen.

Eksempel: *Det var mig, der så det først.*

(Uden kløvning: Jeg så det først.)

Eksempel: *Der var mange, der godt kunne tænke sig at holde ferie sydpå.* (Uden kløvning: Mange kunne godt tænke sig at holde ferie sydpå.)

Eksempel: *Det var i går, det skete.* (Uden kløvning: Det skete i går.)

Sætningsknode

I talesprog er det almindeligt at trække en ledsætnings objekt (genstandsled) frem i begyndelsen af sætningen.

Eksempel: *Den bog kan jeg ikke huske, om jeg har læst.* (Uden knude: Jeg kan ikke huske, om jeg har læst den bog.)

Eksempel: *Dem synes jeg, vi skal købe nogle flere af.* (Uden knude: Jeg synes, vi skal købe nogle flere af dem.)

Eksempel: *Det tror jeg ikke, vi kan blive enige om.* (Uden knude: Jeg tror ikke, vi kan blive enige om det.)

Tema

En teksts tema er emnet, grundtanken, grundideen i teksten. Temaet i en roman er det centrale eller det overordnede motiv. Det er derfor mere sammenfattende og mere abstrakt end motivet. Somme tider findes temaet nemmest ved at se på de modsætninger, teksten er bygget op over.

Eksempel: Magt og afmagt. Opdragelse. Jalousi.

⇒ [Motiv](#)

⇒ [Problemstilling](#)

Tid

Når man skal tidsfæste en tekst, kan man finde spor og tegn i både handlingen og enkelte ord i teksten.

Fortalt tid

Fortalt tid er den tid, hvor handlingen foregår, begivenhedernes tid.

Eksempel: I Tove Ditlevsens novelle *En æggesnaps* løber handlingen over et par timer.

Fortælle tid

Fortælle tid er den tid/det tidsrum, hvor forfatteren skriver historien.

Historisk tid

Handlingen kan foregå i en bestemt tid, fx

- forfatterens egen tid
- en bestemt historisk tid
- en ubestemmelig fortid
- en ubestemmelig fremtid

Triviallitteratur

Triviallitteratur er fiktiv (opdigtet) litteratur. Sproget er let tilgængeligt og ofte fyldt med gentagelser og klicheer (forslidte vendinger). Handlingen følger et bestemt mønster, som fører til en god og lykkelig slutning. Perso-

nerne er enten gode eller onde. Materielle goder og karriere regnes for det vigtigste i livet.

Eksempel: Tv-serien *Dallas*

Eksempel: Lægeromaner og ugebladsnoveller.

Ugebladsnovelle

⇒ [Triviallitteratur](#)

Vaudeville

Et lystigt lille skuespil med indlagte sange. Ofte vil skuespillets personer synge et vers hver. Sangene træder ofte i dialogens sted.

Eksempel: *Nøddebo Præstegård*

Vers

Et vers er i litterært sprog en linje i en strofe. En strofe kan fx bestå af 4 vers (linjer).

⇒ [Strofe](#)

Vise

En vise er en sammenfattende genrebetegnelse for forskellige typer af strofiske digte (digte inddelt i strofer), der synges. Dog regnes salmer (religiøse sange) ikke som viser.

Eksempel: Benny Andersen: *Svantes viser*

Eksempel: Drikkeviser, folkeviser og revyviser